de Wereld wordt Wijngaard

Een pleidooi voor het experimentum humani

Jurjen Wiersma

De Wereld wordt Wijngaard

Een pleidooi voor het experimentum humani

Essay(s) in Publieke Theologie

Jurjen Wiersma

Uitgeverij *N*arratio, Gorinchem

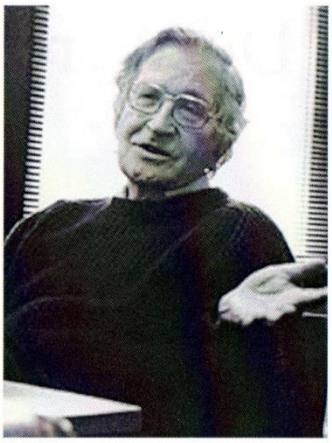

Breken, bouwen en binden gaan bij de Amerikaan Noam Chomsky hand in hand, maar in het kielzog van de val van de Berlijnse Muur (1989) geeft hij de prioriteit aan breken. In zijn boek *Hopes and Prospects* roept hij alle mensen van goede wil op muren te blijven afbreken, die tussen Palestina en Israël. Gaza en Egypte, De Verenigde Staten en Mexico – alle materiële , mentale en morele muren waar ook.

ISBN 978 90 5263 900 0
NUR: 707

© 2012 theologische uitgeverij NARRATIO, Postbus 006, 4200 CA Gorinchem
tel. 0183 62 81 88 fax 084 739 29 45 e-mail: verkoop@narratio.nl

Omslagfoto J. Wiersma: Leendert Verkerke

Actuele informatie is te vinden op www.narratio.nl
Onze uitgaven zijn ook te koop via de boekhandel en www.kerkboek.nl (ook in België).

Niets uit deze uitgave mag verveelvuldigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm, digitale bestandskopie, luisterboek, Digi-boek,Internet-PDF of op welke andere wijze dan ook, behouden voor eigen gebruik, zonder de voorafgaande toestemming van de uitgever c.q. de auteur. Citaten tot maximaal vier regels zijn toegestaan, grotere citaten vallen onder het overnamerecht waarvoor toestemming is vereist, tenzij gedaan in het kader van een recensie.

Inhoudsopgave

Inleiding 5

DEEL I 17
Breken 17
I Rechtvaardigheid en roeping 19
2 Heldendom 31
3 Leiderschap 41
Slotopmerkingen 55
Eerste intermezzo 63
het lot in eigen hand nemen 63

DEEL II 71
Bouwen 71
4 Crises en kansen voor meer recht(vaardigheid) 73
5 Reveil van religies en opmars van barbaren 79
6 Een netwerk van dilettanten: 91
barbaren en hun bondgenoten 91
Slotopmerkingen 115
Tweede intermezzo 127
niet een elite, vorming maakt het verschil 127

DEEL III 141
Binden 141
7 Het recht om mens te zijn 143
8 Burgerparticipatie, soevereiniteit 155
en legitiem interveniëren 155
9 Vertrouwen cruciale waarde 171
Slotopmerkingen 179
Derde intermezzo: 185
zachte krachten zullen zeker overwinnen 185

DEEL IV 193
Naar een humaan publiek domein 193
10 Lokaties (I) 195
11 De stad (II) 215
12 Het continent (III) 231
Vierde intermezzo: 251
collegialiteit en compassie versus competitie en concurrentie 251

DEEL V 263
De wijngaard 263
13 Naar een cultuurbreuk in het Midden-Oosten 265
14 Verder in het spoor van Bonhoeffer en Naudé 277
15 Verhalen van herstelgerechtigheid en de wijngaard 291
Nawoord 304
Register van (hoofd)personen 306
Register van (hoofd)zaken 309

Afkortingen 313

Inleiding

Dit boek gaat over cultuur- en stijlbreuken. Zij hebben een enorme impact op het publieke domein en de civiele samenleving. Wat te doen? herbronnen, herinrichten, heroriënteren, hervormen en zelfs heruitvinden, hoor je antwoorden. Het moet anders, beter, rechtvaardiger. Rechtvaardigheid is mijn grondkeuze geworden. Ik val ermee in huis, verwijs ernaar in de loop van het betoog, noem de mensenrechten, vergelijk het met verdelende rechtvaardigheid in hoofdstuk 8 en sluit ermee af in hoofdstuk 15. Daar preciseer ik het als herstelgerechtigheid, de bijbelse betekenis.
Het is een cruciaal begrip in de Hebreeuwse bijbel, het oude testament. Iemand als Nietzsche wist dit. Hij schreef:

> *Er zijn in het joodse 'Oude Testament', het boek van de goddelijke gerechtigheid, mensen, dingen en teksten van zo'n grootse stijl, dat Griekse en Indiase geschriften het nergens evenaren. Beschroomd en verschrikt staan wij in Europa tegenover de restanten van datgene wat de mens een was.*[1]

In de bijbel is de keuze voor partijdigheid evident. Neem partijganger Mozes. Hij leidt een handjevol onderdrukte Hebreeërs uit Faraonië, het land van Benauwenis, en Jezus, de tweede Mozes, kiest in de zaligsprekingen uit de bergrede de kant van benarde en vervolgde mensen. Hij brengt hen terecht en geeft hen terug aan de gemeenschap – herstelgerechtigheid.

John Rawls (1921-2002) herintroduceerde het begrip rechtvaardigheid, *justice,* onder vakgenoten, vooral sociaalfilosofen. De jonge Rawls, op Princeton zeer geïnteresseerd in theologie en ethiek, omschreef zonde als 'ontkenning en weigering van gemeenschap' (met God en mens).[2] Dat was in 1942 en dat legde hij uit in een scriptie. In die jaren onderging hij de invloed van de Zwitserse theoloog Emil Brunner.
Het begrip onpartijdigheid werd het fundament van Rawls' rechtvaardigheidsprincipe. Je moet onpartijdig zijn. Dan komt ruimte vrij voor hen die niet van dezelfde partij en/of minder bedeeld zijn, maar niet iedereen hoeft dezelfde plaats in te nemen of dezelfde positie te bekleden. Dat is een neoliberaal geluid. Tegelijk houden neoliberalen vol dat de mensen gelijkwaardig zijn, maar deze kwalificatie is niet vrijblijvend. Je moet er wat voor doen. Niets komt een mens volgens Rawls aanwaaien. Dat is trouwens gemeengoed, communis opinio.

Vooraf noteer ik ook dat publieke theologie mijn referentiekader is. In de tijdspanne die ik overzie hebben de Duitse theoloog Dietrich Bonhoeffer (moderniteit, mondigheid, ethiek en theologie), Zuid-Afrikaanse theologen zoals Beyers Naudé (apartheid en discriminatie) en feministische thealogen (patriarchaat, gender, emancipatie en androcentrisme) de publieke theologie onmiskenbaar op de kaart gezet.[3] Ik herinner aan de Duitse thealoog Dorothee Sölle (1929-2003), een vrouw van groot formaat die politiek engagement combineerde met spirituele vernieuwing, strijd met inkeer.

In het brandpunt van publieke theologie staat de wereld, groot en klein, dichtbij en verweg. In de 19e en de 20e eeuw eiste wetenschappelijke vooruitgang de aandacht op. Vooral over het werk van Darwin, Freud en Marx, respectievelijk de biologie, de psychologie en de sociologie, werd levendig gedebatteerd. Deze uitzetting gaat door, maar de horizon heeft zich tegen het einde van de 20e en het begin van de 21e eeuw verbreed, het debat ook.
Andere tijden stellen andere vragen en kennen andere problemen. Zeer ingrijpend zijn de cultuur- en stijlbreuken die zich hebben voltrokken door toedoen van veelal jonge internetsurfers en gamers. Het is misschien te veel eer maar door hun toedoen is de Arabische Lente aangebroken. De generatie van

---

[1] Karl Schlechta (Hg.), *Friedrich Nietzsche, Werke in drei Bänden II, Jenseits von Gut und Böse,* Carl Hanser Verlag München 1955, 614-615.

[2] Thomas Nagel (ed.), *John Rawls. A Brief Inquiry into the Meaning of Sin & Faith/With 'On mu Religion'/* with commentaries by Joshua Cohen and Thomas Nagel, and by Robert Merrihew Adams, Harvard University Press, Cambridge, Ma. en Londen 2009, 71.

[3] Het zou een roeping zijn, 'the public vocation of the theologian', aldus de in hoofdstuk 15 genoemde Scott Holland, die vergeet te verwijzen naar Max Webers 'Politics as a vocation' en 'Science as a vocation'. Zie H.H. Gerth and C. Wright Mills (eds.), *From Max Weber. Essays in sociology,* Oxford University Press (een Galaxy boek), New York 1958, 77-156.

twitteraars en facebookers blijkt man en macht te kunnen maken en breken. Het is te hopen dat hun lentes ook gaan zomeren.

Het publieke domein en de civiele samenleving reageren, globaal gezien, onwennig op de mutaties en transformaties. Wat is er aan de hand en wat moet er gebeuren?

> *Dat zijn de vragen van de ethiek: uitzoeken wat verantwoordelijk handelen en wat het afleggen van verantwoording is.*

…….

DEEL I

Breken

Gebouwen van de Finca Güell aan de Avinguda de Pedralbes, Antoni Gaudí

1 Rechtvaardigheid en roeping

Driemaal ontmoette Ben Bot, Nederlands minister van Buitenlandse Zaken, George W. Bush, de president van de Verenigde Staten van Amerika, die begin 2009 het ambt overdroeg aan Barack H. Obama. Dat was een prettige ontmoeting, vertelde de minister aan historicus Maarten van Rossem. Volgens Bot kon Bush een zeker charisma niet worden ontzegd. Hij had iets oprechts en geloofde in wat hij deed. De wereld moest beter worden en hij was overtuigd dat God hem had geroepen dit te bewerkstelligen.[4]

Bush zou een zeker charisma hebben gehad, zou…, want de minister beweert in het gesprek met Van Rossem dat Bush 'totaal' ongeschikt wat voor zijn functie. Hoe zat het dan met zijn charisma, zijn genadegave? Was hij een charismatisch leider? Lang geleden hoefde de persoon van de vorst niet per se charismatisch te zijn. Hij had het gewoon, want het was inherent aan zijn ambt. Tegenwoordig maakt een charismatische persoonlijkheid het verschil. Iemand moet charisma uitstralen; het ambt doet er niet toe.
Criterium is de manier waarop zo iemand omgaat met de institionele structuren en praktijken van het politiek bedrijf. Laat hij de institutes beter werken of strooit hij zand in de radertjes van bestuur en staat? Churchill, Kennedy en Mandela waren bouwers; zij stonden op de bres voor hun medeburgers. Hitler, Pol Pot en Stalin waren brekers; zij minachtten het leven van andere mensen.
Bij Bush kwam er iets bij. Hij etaleerde zich nadrukkelijk als gelovig christen. Zag hij zijn politieke functie(s), zijn presidentschap als 'gave van God', als goddelijk charisma? Sommigen ambiëren zo'n legitimatie en pronken graag met religieuze epitheta. Die liggen voor het oprapen: zoon van God, dienstknecht van Allah, reïncarnatie van Boeddha of instrument van de Voorzienigheid, het Volk, de Geschiedenis, de Natuur.
Bush paste zulke kwalificaties niet toe op zichzelf. Dat moet gezegd. Hij ontpopte zich als vechtersbaas en bond de strijd aan met het Kwaad, dat hij de oorlog verklaarde vanwege 9/11, de aanslag van 11 september 2001 op het World Trade Center in New York. Het werd zijn (heilige) oorlof tegen het terrorisme, de 'war on terror'. Amerika, gesteund door enige bevriende landen, viel Irak binnen en probeerde daarna Afghanistan zijn wil op te leggen.
Was Bush in zijn oorlog een inspirerend en charismatisch leider, strijder voor vrijheid en veiligheid (in het Westen)? Zelf was hij voldaan over zijn demarches en zijn intimi sterkten hem in zijn beleid. 'Charisma vereist', heet het, 'een zekere voldaanheid over de eigen activiteiten, waarbij iemand niet over de schutting heenkijkt'.[5] Wie dat doet kijkt niet verder dan z'n neus lang is en ontwikkelt een tunnelvisie. Echter, de buitenwacht keek wel naar het Witte Huis en wierp blikken van afkeuring en afkeer, boosheid en verontwaardiging over de schutting.
Bush verblikte niet. Hij had een missie en droeg deze voor zijn gevoel in alle oprechtheid uit. Oprecht is een woord met een ethische lading. Partners, vrienden, bond- en echtgenoten kunnen elkaar oprecht trouw beloven. Zij willen elkaar in goede en kwade dagen oprecht trouw zijn, vanzelfsprekend en stilzwijgend. Dat is een teken van morele integriteit, in ruil waarvoor geen open doekje wordt verwacht. Ook kan iemand vrank en vrij, lees: oprecht, uitkomen voor een zaak of keuze. De voorbeelden zijn legio. Je kunt je zaak in het openbaar voor de rechtbank verdedigen, je probeert kritiek op je leiding te weerleggen, je legt je argument op tafel enz.
Wie dat doet getuigt van fierheid en oprechtheid, woorden die vergelijkbaar zijn met eerlijkheid en waarachtigheid. Te mooi om waar te zijn? Dat zou kunnen. Uitdrukkingen als 'oprechte deelneming', 'oprechte dankbaarheid' of 'oprechte liefde' klinken goed maar komen gauw geveinsd, gekunsteld of obligaat over . In het diplomatieke circuit bijvoorbeeld is het niet ondenkbaar dat het toezeggen of aanhalen van 'oprechte vriendschapsbanden' weinig meer is dan gebakken lucht en door zijwaartse druk wordt ingegeven.[6]

---

[4] Ben Bot was minister van BZ van 2003 tot 2007. Gesprek met Van Rossem in *Maarten!* (Collectors Item), Veen Magazines, Diemen zomer 2009, 43. Irak en Afghanistan zijn een terugkerende thema in het boek, bijvoorbeeld aan het begin van het tweede intermezzo en van deel II

[5] Cf. Marcel Becker (red.) , *Charisma. De fascinatie van leiders,* Damon i.s.m. Soeterbeeck Programma, Budel 2006, 14, 177, 49-50

[6] C.F. Cornelis Verhoeven, *Dierbare woorden. Beschouwingen over de woordenschat,* Damon, Budel 2002, 307.

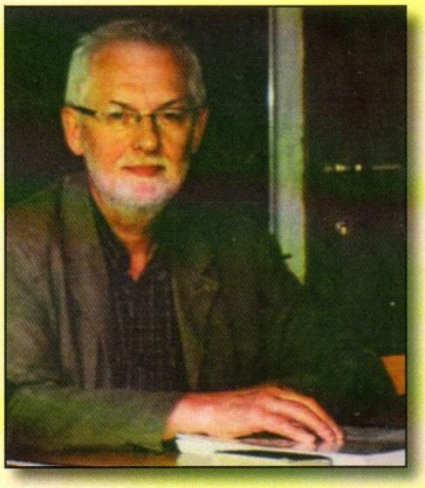

Dr. Jurjen Wiersma doceerde ethiek en filosofie aan de Faculteit voor Protestantse Godgeleerdheid in Brussel. Hij is inmiddels met emeritaat maar blijft als faculteitshoogleraar verbonden aan de FPG. 'Etty Hillesum en Dietrich Bonhoeffer. Er zijn met en er zijn voor anderen' is de titel van een bijdrage die hij schreef voor het vierde deel van de Etty Hillesum Studies, dat deze herfst verschijnt bij Academia Press in Gent, België. Hij is sinds de oprichting in 1969 lid van het Bonhoeffer Werkgezelschap Nederlandstalig en nam deel aan Internationale Bonhoeffer Symposia, ook aan het twaalfde dat eind juni 2012 werd gehouden in het Zweedse Sigtuna.

Dit boek gaat over cultuur- en stijlbreuken. Zij hebben een enorme impact op het publieke domein en de civiele samenleving. Wat te doen? Herbronnen, herinrichten, heroriënteren, hervormen en zelfs heruitvinden, hoor je antwoorden. Het moet anders, beter, rechtvaardiger. Rechtvaardigheid is mijn grondkeuze geworden. Ik val ermee in huis, verwijs ernaar in de loop van het betoog, noem de mensenrechten, vergelijk het met verdelende rechtvaardigheid in hoofdstuk 8 en sluit ermee af in hoofdstuk 15. Daar preciseer ik het als herstelgerechtigheid, de bijbelse betekenis.
In de bijbel is de keuze voor partijdigheid evident. Neem partijganger Mozes. Hij leidt een handjevol onderdrukte Hebreeërs uit Faraonië, het land van Benauwenis, en Jezus, de tweede Mozes, kiest in de zaligsprekingen uit de bergrede de kant van benarde en vervolgde mensen. Hij brengt hen terecht en geeft hen terug aan de gemeenschap – herstelgerechtigheid.

theologische uitgeverij NARRATIO

isbn 978 90 5263 900 0